

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНО- ЄПІСКОПЬСЬКОЇ ЦЕРКВИ

диякон
Микола РУБАН

Актуальність і постановка проблеми. Історичні передумови становлення та розвитку Соборно-Єпископської Церкви є досить суперечливим та малодослідженим питанням вітчизняної церковної історії міжвоєнного періоду. В українській історіографії традиційно поширена думка про штучний характер виникнення цієї церковної структури за сприяння органів державної влади СРСР [3, с. 50–51; 4, с. 160–161; 22, с. 105]. Утім, подібна точка зору є досить упередженою, оскільки проблема здобуття автокефалії Української Православної Церкви (далі – УПЦ) канонічним шляхом залишалася актуальною й після Першого всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ у Києві 14–30 жовтня 1921 р., що підтверджується незначним поширенням церковних округ УАПЦ поза межами колишньої Київської губернії [5, с. 141].

Отже, предметом наукової розвідки виступають історичні передумови утворення Української Соборно-Єпископської Церкви (далі – УСЄЦ) на Лубенському соборі 4–5 червня 1925 р. як паралельної канонічної церковної структури

У статті здійснено спробу дослідити історичні передумови формування Української Соборно-Єпископської Церкви на Лубенському соборі 4–5 червня 1925 р. Виявлені причини розколу національного церковного руху. Проаналізовано історію автокефальної течії в Українській Церкві першої половини 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Українська Соборно-Єпископська Церква, Українська Автокефальна Православна Церква, митрополит Феоділ (Булдовський), автокефалія.

deacon
Nick Ruban

THE HISTORICAL PREREQUISITES OF FORMATION OF THE UKRAINIAN-CONCILIAR EPISCOPAL CHURCH

As the title implies, the article describes the historical prerequisites of the formation of Ukrainian-Conciliar Episcopal Church in Lubny Council on 4–5 June 1925. It draws our attention to the causes of separation of national church movement. It gives a detailed analysis of the history of autocephalous movement in Ukrainian Orthodox

Church in the first half of the 20-ies of XX century.

Key words: *Ukrainian-Conciliar Episcopal Church, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, archbishop Ioanikiy (Sokolovsky), bishop Theophilos (Buldovsky), bishop Pavlo (Pogorilko) autocephalous.*

на протипагу Українській Автокефальній Православній Церкві, сформованій у 1921 р. Актуальність дослідження історії УСЄЦ у міжвоєнний період зумовлена потребою глибшого розуміння суті церковно-інституалізаційних процесів на Слобожанщині в умовах розвитку концепції автокефалії.

Аналіз досліджень і публікацій. Цінні свідчення про особливості формування та діяльності Соборно-Єпископської Церкви містяться у біографічних творах протодияк. В. Потієнка, який у період німецької окупації входив до складу Харківського єпархіального управління при митроп. Феофілі (Буддовському). На жаль, унаслідок трагічних повоєнних подій частина цих матеріалів була втрачена, частина ж вивезена до еміграції. Утім, поодинокі витяги зі спогадів В. Потієнка зустрічаються у творах І. Власовського, що, у свою чергу, підтверджує факт існування оригіналу цих рукописів у західних архівах діаспори. Окремі відомості з історії УСЄЦ подають митр. Василь Липківський, І.Ф. Власовський, Н.В. Полонська-Василенко, митроп. Феодосій (Процюк), О.П. Тригуб, А.М. Киридон, В.О. Пащенко, О.М. Ігнатуша та деякі інші дослідники. Однак відсутність неупередженого аналізу першопричин утворення УСЄЦ зумовлює вибір автором даної історичної теми. Джерельну базу дослідження склали документальні та історичні джерела Державного архіву Вінницької області – далі ДАВО (м. Вінниця) та Центрального державного архіву громадських організацій України – далі ЦДАГОУ (м. Київ).

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей формування Соборно-Єпископської Церкви в контексті національно-релігійного руху на сході України. У наш час для подолання церковного розділення необхідно враховувати попередній досвід становлення церковних інституцій в Україні, осмислюючи історичні події у світлі нових фактів та матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Навесні 1917 р. в усіх українських єпархіях Російської Православної Церкви (далі – РПЦ) відбулися єпархіальні з'їзди духовенства та мирян. В умовах становлення автономії України вони мали визначити своє бачення подальшого розвитку Православної Церкви в Україні. Унаслідок фактичного самоусунення єпископату (ініціативу на з'їздах перейняли групи патріотичних священиків та мирян),

що дало широку можливість організуватися проукраїнському церковному елементу, розпочалися справжні «бунти» проти єпископату – конкретних архієреїв і прерогатив необмеженої влади загалом. Водночас виникло питання про українізацію богослужіння, яке і створило основу конфлікту між переважно російським єпископатом РПЦ в Україні та свідомої частини духовенства й мирян. Результатом цього протистояння стало усунення окремих архієреїв з їхніх кафедр.

3–6 травня 1917 р. відбувся з'їзд духовенства та мирян Полтавської єпархії, де переважала проукраїнська група, очолена протоієреєм Феофілом Буддовським – відомим українофілом, майбутнім організатором Собору єпископів України. Прот. Феофіл звернувся до присутніх з доповіддю, зазначивши, що «до ідеалу християнського життя може наблизитися лише Церква, яка має національне підґрунття» [26, с. 135]. З'їзд підтримав резолюцію прот. Феофіла (18 пунктів) щодо українізації парафіяльного життя у Церкві та закликав духовенство єпархії зберігати та підтримувати національно-територіальну автономію України. Доповідь опублікували окремою брошурою та поширили у єпархії. У ній розглянуті питання відродження Українського Православ'я з його національними звичаями, обрядами, церковними співами, вживанням української богослужбової мови, а головне – проголошенням автокефалії Православної Церкви в Україні [33, с. 8–9]. На з'їзді обрали єпархіальну раду, до складу якої увійшов і прот. Феофіл Буддовський, і вже у червні 1917 р. ця рада публічно підтримала I Універсал Центральної Ради й наказала поширити його текст усіма церквами Полтавської єпархії.

Українізацію Церкви також підтримали з'їзди Волинської, Подільської та Київської єпархій, які пройшли у квітні 1917 р. З'їзди Чернігівської, Катеринославської та Одеської відхилили вживання української мови в богослужінні, утім вже влітку в Одесі та Катеринославі відбулись нові з'їзди, які прихильно поставились до перспективи українізації Церкви. Отримавши ідеологічне підґрунття ідеї відродження Українського Православ'я, українські церковні діячі вдалися до її практичної реалізації. Як наслідок цього руху, 6 грудня 1917 р. була утворена Всеукраїнська православна церковна рада – перший тимчасовий керівний орган УАПЦ. До її складу увійшли: головний ідеолог УАПЦ, архієпископ Олексій (Дородніцин), протоієреї Василь Липківський та Нестор Шараївський, військовий священник Олександр Маричев та інші відомі духовні та світські особис-

тості українського національного руху [12, с. 443]. Новостворена Рада зосередила свою діяльність на українізації церковного життя та апеляції канонічного статусу Церкви, оголосивши себе тимчасовою вищою церковною владою в Україні. Російське духовенство проігнорувало утворення ВПЦР, проголосивши її прагнення «шляхом до унії» [12, с. 444].

Намагаючись канонічним шляхом вирішити подальший канонічний статус Православної Церкви в Україні, ВПЦР отримала благословення від Патріарха Тихона на скликання Всеукраїнського собору [5, с. 17]. Заходами ВПЦР перша сесія Собору відкрилась 7 (20) січня 1918 р. Утім, російський єпископат українських єпархій вжив термінових заходів з послаблення впливу автокефалістської течії. Зокрема перед виборами головуючого для Собору був завчасно заборонений у служінні почесний голова ВПЦР архієп. Олексій, чим було унеможливлене його обрання [5, с. 28]. Незважаючи на ці заходи, перша сесія Собору засвідчила широку підтримку автокефального руху серед делегатів. Крім того, 22 січня Центральна Рада проголосила свій IV Універсал, який декларував державну незалежність УНР та надавав канонічні підстави автокефальному руху Української Церкви. Однак подальша діяльність Собору була ускладнена з огляду на більшовицьку агресію проти УНР. Навесні 1918 р. почесний голова ВПЦР архієп. Олексій був засуджений російськими ієрархами за підтримку національної церковної течії і пізніше засланий до заштатного Донського монастиря у м. Новоросійську, де і помер у січні 1920 р. [14, с. 19]. Подальші суперечності між представниками ВПЦР та російським єпископатом у Києві на чолі з відомим українофобом митрополитом Антонієм (Храповицьким) призвели до фактичного розриву їх взаємовідносин, унаслідок чого ВПЦР була вимушена шукати шляхи набуття власної ієрархії.

Унаслідок суспільно-політичних подій в Україні відбулися суттєві зміни в єпископаті Української Церкви. Частина росіян архієреїв на чолі з митрополитом Антонієм (Храповицьким) вдалася до вимушеної еміграції із залишками збройних сил півдня Росії. У листопаді 1919 р. свою кафедру залишив і Полтавський архієпископ Феофан (Бистров). З огляду на це єпархіальна рада звернулася до Патріарха Тихона з проханням призначити на Полтавську кафедру Парфенія (Левицького) – колишнього архієпископа Тульського, відомого своєю проукраїнською позицією, що на той час перебував на спокої у рідному селі Плішивець на Полтавщині. Навесні 1920 р., з бла-

гословення Патріарха Тихона, архієп. Парфеній приступив до управління епархією [5, с. 89].

У серпні 1920 р. представники ВПЦР звернулися до Полтавського епархіального управління з проханням про прийняття українських парафій під духовну опіку, і вже 8 серпня вони отримали особисте благословення від архієп. Парфенія [25, с. 70]. За свідченням проф. І. Власовського, той факт, що члени ВПЦР упродовж 6 місяців були непоінформовані про стан справ у Полтавській епархії, свідчить про «недостатні зв'язки ВПЦР з українським церковним рухом на місцях» [5, с. 89]. У травні 1921 р. ВПЦР скликала Київський губерніяльний собор, учасники якого засудили втручання російського єпископату, підтвердили автокефалію УАПЦ, задекларовану 5 травня 1920 р., та обрали архієпископа Парфенія митрополитом Київським (на Соборі пролунали перші заклики до реформування церковного устрою) [5, с. 92]. Напередодні Собору єпископів Православної Церкви в Україні вжив рішучих заходів щодо з'ясування обставин співпраці архієп. Парфенія та представників ВПЦР. До Полтави була відправлена делегація, яка, погрожуючи церковним судом, отримала від владики Парфенія заяву про припинення зв'язку з ВПЦР [23, с. 440–441; 15, с. 437–439]. Пізніше окремі представники української інтелігенції звинуватили архієп. Парфенія у національній зраді та вимагали припинити будь-які відносини з полтавською групою [16, с. 10].

Поглиблення розколу автокефального руху в Українській Церкві було пов'язане з Київським собором 14–30 жовтня 1921 р. (Першим всеукраїнським православним церковним собором УАЦП). Оскільки, за свідченням єп. Нікона (Рклицького), архієреї УПЦ, під впливом митрополита Антонія (Храповицького), надали письмові клятви щодо неприйняття автокефалії Української Церкви [20, с. 239], ВПЦР, позбавлена можливості канонічної висвяти єпископату, вдалася до вимушеного, утім вкрай суперечливого способу утворення власної ієрархії через спільне пресвітерське рукопокладення. Окрім цього, Собор прийняв цілий ряд змін до системи церковного управління, надавши перевагу в управлінні церквою мирському елементу, чим вдався до цілковитої зміни засад канонічного устрою Православної Церкви.

Ці обставини спричинили розділення серед учасників Собору, частина з яких залишила Собор ще до його завершення. Зокрема активний діяч ВПЦР, кандидат на єпископство в УАПЦ, подільський прот. Павло Погорілко категорично запе-

речив всесоборну висвяту єпископів, назвавши цю подію «неканонічним актом самохіротонії» [11, с. 261]. Аналогічну позицію займала і група полтавського духовенства на чолі з архієпископом Парфенієм (Левицьким) та прот. Феофілом Буддовським, які одразу стали противниками нової ієрархії, оскільки вважали, що у церковній справі постулати не мають витіснятися політичною потребою. Представники цієї течії виступали за канонічний шлях набуття автокефалії Української Церкви.

Під час Першого всеукраїнського православного собору УАПЦ у жовтні 1921 р. митрополит Михаїл (Єрмаков) висвятив полтавського прот. Григорія Лісовського на єпископа Лубенського, вікарія Полтавської єпархії, відхиливши кандидатуру прот. Феофіла Буддовського. По смерті архієпископа Парфенія (Левицького) у січні 1922 р. єпископ Григорій (Лісовський) був обраний єпархіальним зібранням на Полтавську кафедру [5, с. 89]. 28 жовтня 1921 р. від УАПЦ на Лубенського єпископа був висвячений один із провідних ідеологів Автокефальної Церкви – Олександр Ярещенко. З огляду на успіхи церковного будівництва УАПЦ на Лубенщині, єпархіальна рада звернулася до єпископа Григорія (Лісовського) з проханням висвятити на Лубенську кафедру єпископа-українця задля послаблення впливу «липківців». Цим кандидатом і був відомий українофіл прот. Феофіл Буддовський. На Поділлі прот. Павло Погорілко примирився з архієпископом Пименом (Пеговим) і був рекомендований ним до висвяти на єпископа Кам'янецького, вікарія Подільської єпархії.

У цей час Православна Церква в СРСР усе сильніше втрачала свої позиції під натиском зростаючого руху УАПЦ та провладної обновленської Синодальної Церкви, яка згодом також здобула автокефалію. За цих обставин митрополит Михаїл прагнув відновити єдність Православної Церкви в Україні, шукаючи примирення з «українцями» [36]. І як наслідок, 5 вересня 1922 р. у Києві відбувся Собор єпископів Українського Екзархату, на якому було вирішено вдатися до окремих поступок автокефальному руху. Зокрема Собор постановив винести на розгляд Всеукраїнського церковного собору вирішення питання про автокефалію, до того ж часу вирішувати усі справи церковно-релігійного життя Священним собором єпископів усієї України [31, с. 239–240; 30, с. 65; 32, с. 72]. До того ж було розглянуто можливість архієрейських хіротоній кандидатів-українців. Утім, питання про висвяту свящ. Павла Погорілка зустріло категоричний спротив чорносотенного духовенства Подільської єпархії й так і не було погоджене [6]. Натомість кандидатура

прот. Феофіла Буддовського не зустріла рішучих заперечень, і вже 14 січня 1923 р. в Успенському соборі Полтави за участі архієпископа Полтавського Григорія (Лісовського), єпископа Золотоніського Петра (Кіреєва) та єпископа Черкаського і Чигиринського Миколая (Браїловського) відбулась архієрейська хіротонія прот. Феофіла Буддовського на єпископа Лубенського та Миргородського, вікарія Полтавської єпархії [2, с. 358–359; 32, с. 72–73]. У цьому ж році, за пропозицією єпископа Феофіла (Буддовського), було висвячено архимандрита Сергія (Лабунцева), українофіла, економа архієрейського дому, на єпископа Прилуцького, другого вікарія єпархії [28, с. 68, 261].

Улітку 1922 р. розпочався процес становлення Синодальної (обновленської) Церкви, який проходив за активної участі республіканських органів ДПУ. 5 лютого 1923 р. у Києві був заарештований митрополит-екзарх Михаїл (Єрмаков). Не знайшовши підтримки Собору єпископів України, прот. Павло Погорілко зважується приєднатися до обновленського руху. За сприянням Подільського ДПУ, яке на той час усіляко допомагало розвитку обновленства в губернії, прот. Погорілко поїхав до Москви, де 28 січня 1923 р. під час Божественної літургії в Заїконоспаському монастирі відбулась його архієрейська хіротонія, яку очолив голова Обновленської вищої церковної ради митроп. Антонін (Грановський) у співслужінні архієп. Іоана та єп. Олександра [7]. Після повернення до України 10 лютого 1923 р. єп. Павло (Погорілко) був призначений на Кам'янецьку вікарну кафедру Подільської єпархії [7]. Утім, незабаром після Першого всеукраїнського церковно-обновленського собору єп. Павло розчарувався в обновленстві, поступово відмежувавшись від Всеукраїнського вищого церковного управління, й у березні 1923 р. створив на Поділлі власну групу «Братське об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви» (далі – БОПУПАЦ). Ця група позиціонувала себе як така, що шукає шляхи оновлення церковного життя відповідно до вимоги часу й у згоді з канонами Православної Церкви [27, с. 45]. Своїм завданням вона ставила внутрішню стабілізацію Української Церкви, яка мала б бути досягнена на канонічно зібраному Всеукраїнському соборі зорганізованих частин розбитої тепер Української Церкви [8].

Улітку 1923 р. було завершене слідство довкола справи митрополита-екзарха Михаїла (Єрмакова). Постановою Комісії НКВС з адміністративних заслань від 13.07.1923 р. він був засланий до Туркестану терміном на два роки [37]. У цей час обнов-

ленські гуртки за підтримки органів ДПУ спромоглися цілком зліквідувати управління Харківської та Катеринославської єпархій. Урешті-решт, амністований вікарій Катеринославської єпархії, архієпископ Бахмутсько-Слов'яносербський Іоанікій (Соколовський) все ж спромігся організувати тимчасове єпархіальне управління й провадив активну боротьбу з обновленством. З огляду на відсутність організованого церковного керівництва в Україні, звільнений з-під арешту Патріарх Тихон заявив, що він приймає на себе опіку над Українською Церквою для її умиротворення. При цьому зазначалось, що подальше становище Української Церкви, її відношення до Церкви Російської та форма керівництва будуть визначені на законному Всеукраїнському церковному соборі [1, с. 314]. Водночас Патріарх Тихон призначив архієп. Іоанікія своїм особистим представником у Харкові (на той час – столиці УСРР) та фактично виконувачем обов'язків екзарха України. Переїхавши до Харкова, архієп. Іоанікій ініціював хіротонію архімандрита Іоасафа (Попова) на єпископа Бахмутського та Донецького [38, с. 204]. Однак вже незабаром 8 вересня 1924 р., за вимогою пастви, архієп. Іоанікій був переведений до Омська, утім патріаршому розпорядженню не підкорився та продовжував автономно здійснювати керівництво Харківською та Катеринославською єпархіями.

На Лубенщині діяльність єп. Феофіла сприяла українізації парафіяльного життя. У зв'язку з цим священники з інших єпархій почали звертатися до нього з проханням прийняти їх під свою духовну опіку, що викликало неоднозначну реакцію інших єпархіальних архієреїв. Як найближчий соратник архієпископа Григорія (Лісовського), єп. Феофіл переконав останнього у необхідності утворення Собору (синоду) православних єпископів для керівництва Українською Церквою на засадах Собору 1922 р. [32, с. 73]. У цей час до Лубен прибув єп. Павло (Погорілко), який, знайшовши порозуміння з єпископами-українцями Феофілом (Булдовським) та Сергієм (Лабунцевим), приєднався до їхньої концепції здобуття автокефалії Української Церкви.

У вересні 1924 р., з благословення архієп. Григорія, до Москви вирушила делегація прибічників автокефалії на чолі з єп. Феофілом, для розмови з Патріархом про можливість надання автокефалії Українській Церкві [2, с. 359; 17, с. 57]. Водночас ця поїздка до Москви була пов'язана ще й зі звинуваченнями у протиканонічних діях та розпалюванні «сепаратистських» настроїв серед духовенства інших українських єпархій з боку єп. Феофіла. Розгляд справи закінчився тим, що єп. Феофіл

зобов'язався не втручатися в життя інших єпархій. З питання набуття автокефалії, зі слів Буддовського, Патріарх Тихон не мав принципових заперечень і благословив формування Собору єпископів для управління Церквою в Україні [5, с. 192–195]. Однак слід також зазначити, що Патріарх Тихон заявив, що надання автокефалії виходить за межі його повноважень і висловив деякі сумніви щодо її користі для Української Церкви. Урешті-решт, після завзятої дискусії делегація повернулася до Полтави ні з чим. Архієп. Григорій беззаперечно підкорився рішенню Патріарха, а його вікарії єп. Феофіл та єп. Сергій 25 грудня 1924 р., не знайшовши порозуміння, остаточно відмежувалися від нього і розпочали активну діяльність з організації Собору єпископів Української Церкви.

У цей час взаємовідносини Московської патріархії та виконувача обов'язків екзарха України архієп. Іоанікія суттєво погіршилися. Патріаршими розпорядженнями від 16 лютого та 25 березня 1925 р. архієп. Іоанікій був заборонений у служінні в межах Харківської та Катеринославської єпархій. Для оскарження рішень архієп. Іоанікій виїхав до Москви, де у цей час упокоївся Патріарх Тихон. Із місцєблюстителем митрополитом Петром (Полянським) у архієп. Іоанікія одразу склалися складні взаємовідносини, і вже 19 травня, за розпорядженням митроп. Петра, архієп. Іоанікій був заборонений у служінні в межах Російської Церкви. Після цього архієп. Іоанікій вирішив приєднатися до лубенської групи. До то ж були певні передумови цього рішення, адже, за спогадами митр. Василя Липківського, у грудні 1917 р. тоді ще ієромонах Іоанікій був членом першої ВПЦР від Катеринославської єпархії [4, с. 161].

4–5 червня 1925 р. у м. Лубнах відбувся Собор єпископів України, що взяв на себе функції всеукраїнського церковного керівництва. На ньому і відбулося організаційне оформлення нової церковної структури – Української Соборно-Єпископської Церкви. Ініціаторами скликання Собору стали 5 архієреїв: архієпископ Іоанікій (Соколовський), в/о екзарха України, керуючий Харківською та Катеринославською єпархією; єпископи: Кам'янецький – Павло (Погорілко), Лубенський – Феофіл (Буддовський), Золотоніський – Сергій (Лабунцев), Сновський, вікарій Чернігівської єпархії – Сергій (Іваницький). На Соборі були присутні 6 єпископів та делегати від Харківської, Полтавської, Катеринославської, Київської, Чернігівської, Донецької губерній. Утім, ще на початку роботи

єп. Іоасаф (Попов) під впливом тихонівської агітації залишив Собор та вийшов на спокій [34].

Канонічність Собору була обґрунтована тим, що згідно з постановою Всеросійського собору 1918 р. Українська Церква здобула статус автономної і керівним церковним органом в Україні повинен бути «Священний собор православних єпископів України». 5 вересня 1922 р. Собор єпископів України під головуванням митрополита Михаїла (Єрмакова) постановив винести на розгляд Всеукраїнського церковного собору питання про автокефалію УПЦ, до того ж часу вирішувати усі справи церковно-релігійного життя Священним собором єпископів усія Україні. Утім, з огляду на заслання екзарха митрополита Михаїла, ця діяльність не була продовжена, а тому Лубенський собор, маючи канонічну спадкоємність Київського собору 1922 р., вважає зайвим брати благословення патріаршого намісника митрополита Петра (Полянського) про своє скликання [29, с. 172].

На Соборі було організоване центральне керівництво Соборно-єпископської церковної орієнтації [32, с. 73]. Виконавчим органом Собору була президія у складі: голови, двох заступників і кооптованого секретаря. Місцем перебування голови Собору був визначений Харків. Титул голови – архієпископ усія Україні. До складу президії увійшли: голова – єп. Павло (Погорілко); перший заступник – архієп. Іоанікій (Соколовський); другий заступник – єп. Феofil (Булдовський) [35]. Собор визнав за необхідність проведення українізації парафіяльного життя, допускаючи богослужіння слов'янською мовою за проханням церковної громади. Відношення до інших церковних структур було визначено лояльним ставленням до «обновленців» та боротьбою з «липківцями» та єпископами Українського екзархату Московської патріархії, які не визнали постанови Собору. Стаючи на шлях лояльності радянській владі, Собор різко засудив діяльність єпископів на еміграції та визнав за неприпустиме ведення будь-якої політичної роботи духовенством [29, с. 172].

Після Собору парафії УСЄЦ почали з'являтися на Лівобережжі, Полтавщині, Харківщині, Чернігівщині, Сумщині та Луганщині у середовищі україномовного сільського населення. 1925 р. у складі УСЄЦ перебувало вже понад 206 парафій [29, с. 174]. З того часу почалася активна агітаційна боротьба з «булдовщиною». Проти них виступали як представники УАПЦ, так і Патріарша Церква. Попри це УСЄЦ вдалося втримати більшу

частину парафій, на 1926 р. – понад 159 [29, с. 174], утім, поширити свій вплив на інші епархії не вдалося через активну агітаційну роботу духовенства Патріаршої Церкви. 5 січня 1926 р. Прилуцьким єпископом Васи́лем (Зеленцовим) було підготовлене Визначення щодо організаторів Лубенського собору, яке підписали 13 українських єпископів на чолі з екзархом-митрополитом Михаїлом (Єрмаковим). За цим документом члени Собору єпископів були позбавлені сану та відлучені від Церкви. Натомість єпископи УСЄЦ подали скаргу до Тимчасової вищої церковної ради (далі – ТВЦР), глава якої архієп. Григорій (Яцковський) 8 березня 1926 р. скасував постанову 13 єпископів [31, с. 372–373]. Зв'язок УСЄЦ та Ради здійснювався через архієп. Іоанікія, який ще у грудні 1925 р. підписав документ про утворення ТВЦР [13, с. 22–23]. Слід також зазначити, що автокефалія Української Церкви, задекларована Собором єпископів України, носила дещо обмежений характер, оскільки у своєму листі до ТВЦР єп. Феофіл визнавав її право до вирішення церковних справ в Україні, які набувають зовнішнє або більш широке значення [10, с. 94]. Також у 1927 р. члени Собору єпископів України архієп. Іоанікій та новообраний голова Собору архієп. Феофіл взяли участь у Всеросійському з'їзді єпископів, кліриків та мирян староцерковників, на якому були включені до складу ТВЦР як представники від України.

Отже, історичний аналіз доводить, що процес формування Української Соборно-Єпископської Церкви мав свої історичні передумови в контексті тогочасних церковно-інституційних процесів і був зумовлений неприйняттям частиною свідомого українського духовенства та мирян постанов та канонів Першого всеукраїнського православного собору УАПЦ у Києві 14–30 жовтня 1921 р. Це підтверджує участь у становленні нової Церкви активних учасників автокефального руху – архієп. Іоанікія (Соколовського), єпископів: Павла (Погорілка), Феофіла (Булдовського), Сергія (Лабунцева) та Макарія (Крамаренка). За свідченням В. Потієнка, у розмові митрополит Феофіл закидав Автокефальній Церкві, що для неї насамперед була Україна, а потім Христос. Він вважав, що для більшості єпископів УАПЦ пріоритетом були національно-державницькі цінності, а Церкву вони сприймали як інструмент досягнення цієї мети [24, с. 105]. Архієп. УАПЦ Костянтин Малюшкевич почасти підтверджує, що серед УАПЦ було дві течії: одні прагнули з допомогою національних почуттів піднести авторитет Української Церкви, інші ж – з її допомо-

гою зміцнити національний рух [19, с. 83]. Подібне становище Церкви, як політичного інструменту, відштовхувало побожне духовенство та мирян, оскільки в умовах соборноправності світський елемент у церковному управлінні призводив до політизації духовного життя. Це призвело до того, що у складі УАПЦ перебувало близько 1100 парафій, за свідченням І. Власовського, а в УСЄЦ – близько 200, із понад 10 000, що існували на території України. Територіальне поширення єпархіальної мережі нової церковної структури було обумовлене фактичним впливом проукраїнської єпархіальної ради Полтавської єпархії, Подільської групи еп. Павла (Погорілка) та єпархіального управління архієп. Іоанікія (Соколовського) у Харківській, Катеринославській та Донецькій губерніях. Розкол автокефального церковного руху негативно сприяв авторитету Українського Православ'я серед побожних вірян, надавши моральну перевагу часто проросійським монархічним, утім водночас консервативним релігійним діячам. І. Власовський слушно підкреслив, що причиною подібного розділення є той факт, що Православна Церква залишалась у народі такою самоцінною, що покриття чи виправдання національною потребою порушення у ній глибоких традицій нашттовхнулося на спротив традиційної консервативної побожності [5, с. 155].

Досить складним є й питання взаємовідносин Собору єпископів та органів ДПУ. На нашу думку, звинувачення діячів УСЄЦ у тому, що створення їхньої структури мало виключно штучний характер і було інспіроване органами влади, є досить упередженим, й утвердилось переважно в спогадах діячів УАПЦ [3, с. 50–51; 4, с. 160–161; 22, с. 105]. За твердженням О. Ігнатуші, Соборно-єпископський проект автокефалії дійсно значною мірою спирався на примат державної національної політики, і подальше згортання лінії коренізації в УСРР покляло край перспективам розвитку цієї церковної структури [9, с. 328]. Декларація ж лояльності до радянської влади у той час була загальною тенденцією серед легалізованих релігійних установ. Варто зазначити, що і сама ВПЦР УАПЦ неодноразово співпрацювала з органами радянської влади, зокрема у питаннях передачі культових споруд для організації парафіяльного життя [5, с. 74]. Урешті-решт, усі без винятку церковні організації були почасти залучені до співпраці з органами ДПУ через упорядковану мережу агентів та інформаторів. Підтримуючи різні релігійні рухи у певні моменти часу, радянські спецслужби вміло використовували їх для розв'язання релігій-

ного протистояння задля подальшої руйнації усіх церковних інституцій. Подальша доля як УСЄЦ, так і УАПЦ доводить, що в умовах офіційної релігійної свободи, задекларованої більшовиками, радянська тоталітарна система неухильно прагнула до знищення прогресивного автокефального руху українського духовенства шляхом його інституційного розділення.

1. Акты Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти, 1917–1943 / Сост. М.Е. Губонин. – М., 1994. – 1063 с.
2. Багдасарова Ж.Р., Петрушко В.И. Булдовский Феофил Иванович / Православная энциклопедия. – М., 2003. – Т. VI. – С. 358–361.
3. Василь Липківський, митр. Відношення радянської влади до віри і Церкви взагалі та тактика руйнації її. – Детройт: Вільна Україна, 1955. – Ч. 4. – 120 с.
4. Василь Липківський, митр. Відродження Церкви в Україні 1917–1930. – Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1959. – 335 с.
5. Власовський І.Ф. Нарис історії Української Православної Церкви. – Том IV. – Ч. 1. – К., 1998. – 384 с.
6. ДАВО. – Ф.П. 31. – Оп.1. – Спр. 199. – Арк. 5.
7. ДАВО. – Ф.Р. 197. – Оп.3. – Спр. 14. – Арк. 4зв.
8. ДАВО. – Ф.Р. 197. – Оп.8. – Спр. 6. – Арк. 89.
9. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) / О.М. Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.
10. Ігнатуша О.М. Організаційний устрій Соборно-Єпископської Церкви в 1925–1937 роках / О.М. Ігнатуша // Історична пам'ять. – 2009. – № 1. – С. 92–103.
11. Ігнатуша О.М. Православні церкви України (20–30-ті роки XX ст.) Джерела з історії. – Запоріжжя, 2008. – 307 с.
12. Ігор (Ісіченко), арх. Історія Церкви Христової в Україні. – Х., 2013. – 760 с.
13. Иоанн (Снычев), митр. Церковные расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов XX столетия / Иоанн (Снычев). – Сортавала, 1993. – 280 с.
14. Леонтій Никитенко, прот. Спроби набуття епископату для майбутньої УАПЦ // Труди Київської Духовної Академії. Богословсько-історичний щорічник Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату / ред. кол.: єп. Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Епіфаній (Думенко) – гол. ред. [та ін.]. – [К.]: Київська православна богословська академія, 2011. – № 8. – С. 18–28.
15. Лист архієпископа Парфенія (Левицького) до Московського Патріарха Тихона (Белавіна) 31 грудня 1920 р. – С. 437–439.
16. Лотоцький О. Хресний шлях української Церкви // Тризуб. – Ч. 43. 1927. – С. 3–11.
17. Лубенский раскол и «иоаникиевщина» в документах Патриаршей канцелярии // Вестник церковной истории. – №1(9). – 2008. – С. 56–84.
18. Мартирологія Українських Церков / під. ред. О. Зінкевича і О. Воронина. у 4-х т. – Торонто-Балтімор: Смолоскип, 1987. – Т. 1. – 1209 с.
19. Малюшкевич Костянтин, архієп. Служення єпископів в УАПЦ // Церква і життя. – Х., 1928. – Ч. 2/7. – С. 83–90.
20. Никон (Рклицкий), єп. Жизнеописание Блаженнейшого Антония, митрополита Киевского и Галицкого. – Т. IV. – Нью-Йорк, 1959. – 336 с.
21. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упорядники: Михайліченко Г., Пилявець Л., Преловська І. – Київ-Львів: Жовква, 1999. – 560 с.

22. Полонська-Василенко Н.В. Историчні підвалини УАЦП. – Мюнхен, 1964. – 128 с.
23. Постанова Собору єпископів Православної Церкви в Україні про засудження діяльності архієпископа Парфенія. 3 березня 1921 р. // Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упорядники: Михайліченко Г., Пилявець Л., Преловська І. – Київ-Львів: Жовква, 1999. – С. 440–441.
24. Потієнко В. На шляху до Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору / В. Потієнко // Мартирологія українських церков: у 4 т. – Торонто; Балтимор, 1987. – Т. 1. 1987. – С. 93–105.
25. Резолюція полтавського архієпископа Парфенія у справі Української Церкви // Мартирологія українських церков: у 4 т. – Торонто; Балтимор, 1987. – Т. 1. 1987. – С. 70.
26. Савух П.Ю., Чуприна В.В., Пилявець Л.Б. З людьми, Богом і Україною. – К., 2006. – 395 с.
27. Тригуб О.П. БОУАЦП у боротьбі за поширення ідеї «канонічної» автокефалії (1922–1925 рр.) / Гілея. (науковий вісник). – К., 2009. – Вип. 24. – С. 43–52.
28. Тригуб О.П. Розкол Російської Православної Церкви в Україні (1922–1939 рр.): Між Державним Політичним Управлінням та реформацією. – Миколаїв, 2009. – 300 с.
29. Тригуб О.П. Українська Соборно-Єпископська Церква у релігійному житті Північного Лівобережжя 20–30-х років ХХ ст. // Література та культура Полісся. – Н., 2007. – Вип. 38. – С. 171–179.
30. Федосеев А., прот. От Лубен до Харькова. – М., 2011. – 232 с.
31. Феодосій (Процюк), митр. Обособленческие движения в православной Церкви на Украине (1917–1943). – М., 2004. – 635 с.
32. Феofil Буддовський, митр. Моя автобіографія // Українська Автокефальна Православна Церква часів Другої світової війни. Митрополит Феofil (Буддовський) / [упоряд. і авт. перед. слова О. Різниченко]. – Х., 2011. – С. 71–74.
33. Феofil Буддовський, прот. Про українізацію Церкви. Доклад, прочитаний на Полтавському єпархіальному з'їзді духовенства і мирян 3–8 травня 1917 р. – Лубни, 1917. – 12 с.
34. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – Арк. 2, 40, 80.
35. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006. – Арк. 21–22.
36. ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 45504. – Арк. 4.
37. ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 45504. – Арк. 71.
38. Шкаровский М.В. Иоасаф (Попов) // Православная энциклопедия: в 39 т. – М., 2010. – Т. 25. – С. 204.